

DAVLAT VORISLIGIDA QARZLAR VA SHARTNOMALAR BO‘YICHA ADOLAT ME’YORLARI

Choriyeva Shoirra

Toshkent davlat yuridik universiteti

Annotatsiya.

Ushbu maqolada xalqaro huquqda davlatlar vorisligi (Succession of States) muammosi, xususan, davlat qarzlar va shartnomaviy majburiyatlarning taqsimlanishida adolat me’yorlarining qo’llanilishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda XX asrning ikkinchi yarmidagi dekolonizatsiya jarayonlari hamda 1990-yillarda SSSR va Yugoslaviya kabi federatsiyalarning parchalanishi misolida yangi mustaqil davlatlarning shakllanishi va ularning huquqiy mas’uliyati yoritilgan. Maqolada shartnomalar vorisligidagi Tabula Rasa ("toza qog‘oz") va avtomatik uzluksizlik tamoyillari hamda qarzlar vorisligidagi "negativ nazariya" va "nohaq qarzlar" (Odious Debts) doktrinalari ilmiy va amaliy jihatdan solishtiriladi. Shuningdek, 1978 va 1983-yillardagi Vena konvensiyalarining huquqiy asoslari, SSSR parchalanishidagi "Nol variant" kelishuvi va Sobiq Yugoslaviya vorislik kelishuvi (2001) kabi xalqaro va sud amaliyoti misollari atroflicha o‘rganilgan. Maqola yakunida davlatlar vorisligida majburiy yuklamalardan qochish va teng huquqlilikni ta’minlash uchun o‘zaro kelishuv prinsipi eng adolatli yechim ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Davlatlar vorisligi, xalqaro huquq, davlat qarzi, Tabula Rasa, nohaq qarzlar doktrinasi, Vena konvensiyalari, SSSR, Yugoslaviya, adolatli taqsimot.

СТАНДАРТЫ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ОТНОШЕНИИ ДОЛГОВ И ДОГОВОРОВ ПРИ ПРАВОПРЕЕМСТВЕ ГОСУДАРСТВ

Чориева Шоира

Ташкентский государственный юридический университет

Аннотация.

В данной статье анализируется проблема правопреемства государств (Succession of States) в международном праве, с особым акцентом на применение принципов справедливости при распределении государственных долгов и договорных обязательств. В исследовании рассматриваются процессы деколонизации второй половины XX века, а также распад таких федераций, как СССР и Югославия в 1990-х годах, приведшие к образованию новых независимых государств и возникновению споров об их правовой ответственности. В работе научно и практически сопоставляются принципы Tabula Rasa («чистого листа») и автоматической непрерывности в отношении договоров, а также «негативная теория» и доктрина «одиозных долгов» (Odious Debts) в сфере правопреемства долгов. Кроме того, детально изучены правовые основы Венских конвенций 1978 и 1983 годов, практика «нулевого варианта» при распаде СССР и Соглашение о правопреемстве Социалистической Федеративной Республики Югославия (2001 г.). В заключении обосновывается, что принцип согласия является наиболее справедливым механизмом для обеспечения баланса интересов и предотвращения недобросовестного бремени для новых государств.

Ключевые слова: Правопреемство государств, международное право, государственный долг, Tabula Rasa, доктрина одиозных долгов, Венские конвенции, СССР, Югославия, справедливое распределение.

STANDARDS OF EQUITY IN STATE SUCCESSION REGARDING DEBTS AND TREATIES

Choriyeva Shoirra

Tashkent State University of Law

Abstract.

This article analyzes the issue of state succession (Succession of States) in public international law, focusing particularly on the application of equity and fairness standards in the allocation of state debts and treaty obligations. The study examines the decolonization processes of the mid-to-late 20th century and the dissolution of federations such as the USSR and Yugoslavia in the 1990s, which led to the emergence of new sovereign states and complex disputes regarding legal responsibility. The paper contrasts the principles of Tabula Rasa ("clean slate") and automatic continuity regarding treaties, as well as the "negative theory" and the doctrine of "odious debts" in state debt succession. Furthermore, it thoroughly reviews the legal frameworks of the 1978 and 1983 Vienna Conventions, alongside practical precedents such as the USSR's "Zero Option" agreement and the 2001 Agreement on Succession Issues for the Former Yugoslavia. The article concludes that the principle of mutual consent serves as the most equitable mechanism to safeguard the rights and sovereignty of newly independent states without imposing involuntary burdens.

Keywords: State succession, international law, state debt, Tabula Rasa, odious debts doctrine, Vienna Conventions, USSR, Yugoslavia, equitable distribution.

I. Kirish

Mavzuning Dolzarbligi va Asosiy Munozaralar Davlat vorisligi (Succession of States) xalqaro huquqda Huquqiy vorislik — bir davlatning boshqasiga almashishi

natijasida muayyan hududdagi xalqaro munosabatlar bo'yicha javobgarlik bilan bog'liq huquq va majburiyatlarga egalik qilish.

Ushbu holatda bir davlatning o'z huquq va majburiyatlari boshqa bir davlatga o'tadi, bu aktiv yoki passiv huquq bo'lishidan qat'iy nazar, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy ahamiyatga ega. Ya'ni o'tgan asrda aynan davlat vorisligi masalasiga bog'liq ko'plab savollar yuzaga keldi, chunki ikkinchi jahon urushidan so'ng 30-40 yil oralig'ida mustamlaka davlatlar o'z suverentetini talab qilib chiqdilar. Va aynan ushbu holat mavzuning bugungi kundagi dolzarbligini belgilab beradi. XX asrning ikkinchi yarmidagi sodir bo'lgan dekolonizatsiya ya'ni mustamlaka davlatlarni ozod davlatlarga aylantirish va mustamlakachilikni yo'q qilish jarayonlaridan va 1990-yillarda Sovet Ittifoqi (SSSR), Chexoslovakiya va Yugoslaviya (YSFR) kabi federatsiyalarning tarqalib ketishi (dissolution) holatlaridan yuzaga keldi. Bu holatda so'ng ko'pgina yangi davlatlar paydo bo'ldi va tarqalib ketgan davlatga tegishli qarz va shartnoma huquq va majburiyatlari qaysi davlatga meros o'laroq qolishi ko'plab munozaralarga sabab bo'ldi.

Asosiy o'rganiladigan ilmiy muammo shundan iboratki, yangi davlatlar o'z suvereniteti ya'ni mustaqilligini o'rnatayotganda, parchalangan davlatning qarz majburiyatlari va shartnomaviy huquq va majburiyatlari qanday adolat me'yorlari orqali taqsimlanishini aniqlashdan va hayotiy misollar bilan to'liq tushunishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — davlat vorisligi sodir bo'lganda davlat qarzlari va shartnomalar bo'yicha xalqaro huquqning hozirgi holatini tahlil qilish, adolat prinsipining qo'llanilishini o'rganish va turli vorislik kategoriyalari uchun huquqiy rejimlarni solishtirish. Ushbu joyda quyidagi munozara va argumentlar ham mavjud, birinchisi “Avtomatik meros” tamoyili va “Adolatli taqsimot” tamoyili o'rtasidagi bahs ya'ni vorislik olgan davlat eski davlatning qarz majburiyatlarini o'z zimmasiga oladimi yoki bu adolatli kelishuv bilan taqsimot qilinadimi, ushbu holat anchagina

munozaralidir. Bir tomondan, qarzni yangi tashkil etilgan davlat zimmasiga olishi kerak deb o'ylaymiz, chunki u sobiq davlatning infratuzilmalari va foydali jihatlaridan manfaat olgan, ikkinchi tomondan esa har bir vaziyatga adolat bilan yondashish kerak degan fikr mavjud, chunki sobiq davlat o'rnida bir nechta davlatlar paydo bo'lgan va ularga qarzni taqsimlash adolat me'zonlariga ko'proq to'g'ri keladi deb o'ylaymiz.

Ilmiy-Nazariy Qism: Akademik munozaralar tahlili davlat vorisligida adolat me'yorlarining ilmiy asoslari ikkita asosiy nazariy qarama-qarshilik orqali shakllanadi. Bular : Qarz vorisligi: negativ nazariya va nohaq qarzlar doktrinasidan an'anaviy huquqshunoslikda qarzlar vorisligi bo'yicha hukmron yondashuvlardan biri negativ nazariya bo'lib, u voris davlatning predessor davlatning umumiy (unsecured) qarzlarini o'z zimmasiga olish majburiyatini tan olmaydi. Bu yondashuvni adolatli desak bo'ladi chunki unda yangi tashkil topgan davlat qarz majburiyatlaridan ozod qilinishi kerak deyilyapti, sababi shundaki, u davlat eng avvalo o'z iqtisodiyotini tiklashi kerak, sobiq davlatning qarzlarini to'lash esa uning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi. Bu adolat me'yori eng kuchli qo'llab-quvvatlovchi nazariya "Nohaq Qarzlar" (Odious Debts) doktrinasidir hisoblanadi.

Grotius ta'kidlashicha, Davlatga foyda keltirmaydigan, balki zararli bo'lgan shartnomalar, xususan, davlat mablag'lari jamoat manfaati uchun bo'lmagan maqsadlarga garovga qo'yilgan hollarda, hurmat qilinmasligi kerak. Ya'ni bunda agar qarz yoki tuzilgan shartnoma davlat yoki jamoat manfaatlarini ko'zlamasa, bunday holatda qarz yoki shartnoma majburiyati tan olinmaydi.

Hayotiy misol sifatida Iroq qarzlari ni olishimiz mumkin. Unda 2003-2004-yillarda bo'lgan holat va unda davlat boshlig'i Saddam Husaynning xalqning roziligisiz va asoslanmagan qarz olishi sababidan davlat katta miqdorda qarz botqog'iga botdi, ushbu holatda davlat olgan qarzlarni jamoat manfaatlarini ko'rlab olmaganligi qarz majburiyatlarini istisno qiladigan holat deb topamiz.

Shartnomalar Vorisligi: Uzluksizlik va Tabula Rasa Dichotomiyasi
Shartnomalar vorisligidagi nazariy munozara ILC (Xalqaro Huquq Komissiyasi) ning turli vorislik turlari uchun turlicha yechimlar taklif qilganida keskinlashdi. •
Tabula Rasa: Dekolonizatsiya natijasida chiqqan YMDlar uchun "toza qog'oz" qoidasi xalqaro huquqiy mas'uliyatning noldan boshlanishini anglatadi. Ya'ni bunda yangi mustaqil davlat yangi sahifa, oq qog'oz kabi hech qanday majburiyatsiz tashkil etiladi. Bu o'sha davlatning erkin ekanligi va mustaqil bo'lgach, faqatgina o'zi tomonidan sodir etilgan harakatlarga javob berishi kerakligini anglatadi.

Uzluksizlik Presumptsiyasi: ILC esa davlatning ajralib chiqishi (secession) yoki tarqalishi (dissolution) holatlarida bilateral shartnomalar THE CONCEPT OF ODIIOUS DEBT IN PUBLIC INTERNATIONAL LAW No. 185 2007 July 5 State Succession to Bilateral Treaties: A Few Observations on the Incoherent and Unjustifiable Solution Adopted for Secession and Dissolution of States under the 1978 Vienna Convention uchun avtomatik uzluksizlik yechimini qo'llagan ya'ni bu holatda yangi mustaqil davlatga qarz yoki shartnoma majburiyatlari to'g'ridan-to'g'ri o'tadi, hech qanday rozilik yoki kelishuv-shartnoma rol o'ynamaydi.

Mustaqil munosabat: adolat me'yorlariga eng mos keladigan prinsipni kelishuv deb bilamiz chunki unda qarzlar yoki shartnomalar bo'yicha majburiyatni majburiy tarzda bajarish holatlari bo'lmaydi. Biroq, agar majburiyat davlatning hududiy rejimlar bilan bog'liq shartnomalar bilan bog'liq bo'lsa, adolatli taqsimot qilishga ehtiyoj seziladi.

Huquqiy Asoslari: Davlat vorisligi bo'yicha adolat me'yorlarining asosiy huquqiy manbalari 1978 yildagi shartnomalarga nisbatan davlatlar vorisligi to'g'risidagi Vena konvensiyasi (VCSST) va 1983 yildagi davlat mulki, arxivlari va qarzlariga nisbatan davlatlar vorisligi to'g'risidagi Vena konvensiyasi (VCSAPD) hisoblanadi. Bu ikki manba kamchilik davlatlar tomonidan qabul qilingan bo'lsada,

undagi normalar davlat vorisligidagi bir necha sohalarda adolat me'yorlari uchun rahbariy xususiyatga ega.

1983-yilgi Vena Konvensiyasida umumiy qoidalar 33-modda - Davlat qarzi ta'rifi: "Davlat qarzi" deganda xalqaro huquqqa muvofiq predecessor davlatning boshqa davlat, xalqaro tashkilot yoki xalqaro huquqning boshqa subyektiga nisbatan moliyaviy majburiyati tushuniladi. Ya'ni bu modda sharhida davlat qarzi deganda sobiq davlatning undan ajralib chiqqan davlatlarga o'tadigan mulkiy majburiyatlari tushuniladi. 1983-yil Vena konvensiyasi faqat avvalgi davlatning xalqaro huquqning boshqa subyektiga nisbatan xalqaro huquq bo'yicha yuzaga kelgan har qanday moliyaviy majburiyatlariga oid bo'lgan davlat qarzlari tegishlidir. Davlat moliyaviy majburiyatlarining katta qismi chet el hamda davlat hududidagi jismoniy va yuridik State succession and minority rights – a case study of the dissolution of the Former Yugoslavia By Antal Berkes Vienna Convention on Succession of States in Respect of State Property, Archives and Debts shaxslarga nisbatan davlatning qarzlari uning ta'sir doirasidan tashqarida qolgan. Biroq, bu kabi qarzlari ham huquqiy vorislik predmeti hisoblanadi. Vena konvensiyasi 36-moddasida belgilab qo'yilganidek, davlatlarning bu taxlit huquqiy vorisligi kreditorlarning majburiyatlari huquqiga daxl qilmaydi (36-modda). Ya'ni huquqiy vorislik ba'zi hollarni istisno etganda kredit beruvchilarning huquqlariga ziyon yetkazmaydi.

Huquqiy vorislikning barcha hollarida bir davlatning qarzi boshqa davlatga adolatli va unga munosib ulushlar tarzida o'tishi aniq belgilangan. SSSR davlatini yuqoridagi holat uchun misol tariqasida keltirishimiz mumkin. SSSR davlat qarzlari nisbatan Sobiq Sovet respublikalari o'rtasida ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnoma tuzilgan va ulardan biri 1991-yilda Sovet Ittifoqining qarzlari va aktivlarining vorisligi to'g'risidagi ko'p tomonlama bitim bo'lgan. Ushbu bitimni biz murakkab bitim deya olamiz, chunki unda merosxo'r davlat sobiq sovet davlatining keng ko'lamdagi tashqi qarzlari va chet eldagi aktivlarini qanday qilib

taqsimlash masalasida ancha bahs olib borishgan. Shu holda Rossiya davlati sobiq sovet davlatining barcha qarzlari o'z zimmasiga olishga rozi ekanligini aytgan qachonki, sobiq sovet xorijdagi mulklari va boshqa aktivlariga nisbatan mutlaq huquqlari olish rejasi amalga oshsa. Lekin bu taklifga Ukraina va boshqa davlatlar norozilik bildiradi, buning sababi shundan iboratki, ular iqtisodiyotga katta miqdorda biz ham hissa qo'shganmiz deya da'vo bildirishadi. Amalda Rossiya 2006-yilga kelib Sovet tashqi qarzlari to'lashda bardavom bo'ldi va bu holat esa SSSRning xorijiy mulklariga bo'lgan da'vosini kuchaytirdi. Biroq Ukraina Rossiyaning xorijiy yurisdiksiyalaridagi sobiq sovet aktivlariga egalik qilishiga shubha bilan qaragan yuridik nizolar yillar mobaynida davom etdi va "Nol variant" kelishuvi bahsli bo'lib qoldi.⁸ Alexey Uvarov.

The heavy legacy of the Soviet regime. November Sudlov Organlari Amaliyoti: Sobiq Yugoslaviyaning parchalanishi va vorislik masalalarini tahlil qiladigan bo'lsak, 2001 yil 29 iyunda Venada imzolangan Vorislik Kelishuvi Yugoslaviya urushlarining tugashi va xalqaro hamjamiyat vositachiligidagi uzoq muzokaralardan so'ng beshta teng voris davlat (Sloveniya, Xorvatiya, Bosniya va Gertsegovina, Makedoniya va Federativ Yugoslaviya Respublikasi – hozirgi Serbiya) o'rtasida erishildi. Kelishuv 2004-yil 2-iyunda oxirida Xorvatiya davlati ratifikatsiya qilgandan keyin kuchga kiradi va bunda xorvatiya voris davlat deb e'tirof etiladi. Kelishuv o'z ichiga diplomatic huquq, konsullik huquqi, arxiv, xususiy mulk huquqlarini olgan edi. SSSR davlatidagi vorislikdan ya'ni Rossiya vorisligi holatidan farqli ravishda, Yugoslaviya davlatida yagona voris deya bir davlat ajratilmadi va barcha vorislar teng huquqli deb topildi. Kelishuvning C ilovasi moliyaviy aktivlar va majburiyatlarni tartibga soladi, bunda Federativ Yugoslaviya Respublikasi (Serbiya) 38% ulushini oldi Sloveniyaning ulushi turli sohalarda 14% dan 16.39% gacha bo'ldi. 2003 yil aprelda Amerika banklarida bloklangan 237 million dollar aktivlar kelishuvda belgilangan foizlar asosida taqsimlandi bundan ko'rishimiz mumkinki, qarzlarga taalluqli huquq va majburiyatlar bir davlat

doirasida emas bir nechta davlatlar o'rtasida ulushlar asosida taqsimlandi, Bu esa davlat vorisligida qarz munosabatlarida adolat me'yorlarini amalda qo'llanilishiga yaqqol misol deya olamiz.

Xulosa

Davlat qarzlar va shartnomalarining merosxo'rligining adolatliligi masalasi xalqaro huquqda eng dolzarb, murakkab va munozarali vaziyat bo'lib qolmoqda . 1978 va 1983-yillardagi Vena konventsionalari umumiy tamoyillar masalani aniqlashitishga , muammolarga yechim o'laroq ta'sir e'tishga qaratilgan bo'lsada, mamlakat amaliyoti siyosiy voqealarni, tarixiy holatlarni va har bir vorislik holatining tabiatini aks ettiruvchi keng qamrovli o'zgarishlarni amalga oshirmoqda.

Asosiy vazifa xalqaro majburiyatlarning davomiyligini yangi mustaqil davlatning o'z huquqiy va iqtisodiy buguni va ertasini belgilashni mustaqil huquqi bilan muvozanatga keltirish iborat. Umumjahon vorislik doktrinasi, toza varaq prinsipi va qarz merosiga bog'liq salbiy nazariyalar kabi an'anaviy nazariyalar hech qanday tanho yondashuv vorislik rejasini xilma xilligini to'liq hal qila olmasligini ko'rsatadi. Shuning uchun adolatni ta'minlashda har bir harakatni adolat tamoyillariga muvofiq holda amalga oshirish kerak. To'g'ridan-to'g'ri o'tadigan va majburiyat yoki yuklama yuklaydigan vorislik holatlarini tartiblash va vaziyatga qarab mutanosiblashtirish kerak, chunki bunday qilish eng avvalo mustaqil bo'lgan davlatlarning huquqlariga daxl qilmaslikning asosiy usulidir. Shu o'rinda davlatlar o'rtasida vorislikning aynan shartnoma va qarz majburiyatlarida kelishuv tamoyilini mustahkamlash anchagina yengillik va ijobiy muhitni yaratadi, bunda har bir vorilik majburiyatini olishi mumkin bo'lgan davlat roziligi asosida huquq va majburiyatlarni qo'lga kiritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. D.Umarxanova va boshqalar. Xalqaro shartnomalar huquqi. Darslik. “TDYuU” 2021
2. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/3_3_1981.pdf
3. Secession and International Law—Some Economic Problems in Relation to State Succession
4. THE CONCEPT OF ODIIOUS DEBT IN PUBLIC INTERNATIONAL LAW
No. 185 2007July
5. State Succession to Bilateral Treaties: A Few Observations on the Incoherent and Unjustifiable Solution
6. Adopted for Secession and Dissolution of States under the 1978 Vienna Convention
7. Alexey Uvarov. The heavy legacy of the Soviet regime. November
8.
https://en.wikipedia.org/wiki/Agreement_on_Succession_Issues_of_the_Former_Socialist_Federal_Republic_of_Yugoslavia2022.
9. <https://nbs.rs/en/ciljevi-i-funkcije/medjunarodna-saradnja/sukcesija/>
10. <https://www.total-slovenia-news.com/lifestyle/8519-slovenian-history-29-june-2001-agreement-signed-to-divide-property-obligations-of-yugoslavia>
11. <https://nbs.rs/en/ciljevi-i-funkcije/medjunarodna-saradnja/sukcesija/>
12. Vienna Convention on Succession of States in Respect of State Property, Archives and Debts